

УДК 340.125:316.73

А. П. Овчиннікова

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ДИНАМІКИ КУЛЬТУРИ

Динаміка культури у сучасному розумінні — це «зміна культури, відтворення культури в русі; тобто засоби, механізми і процеси, які характеризують трансформацію культури, її зміни» [1, с. 341]. Культурна динаміка досліджує соціокультурні трансформації з урахуванням поглядів на типи культурних процесів і характер їх змін, при цьому саме поняття «процес» щодо соціокультурних явищ стає широко вживаним з 40-х років ХХ століття. Так, П. О. Сорокін визначає його елементи: «будь-який вид руху, модифікація, перетворення, перебудова або еволюція», будь-яка зміна логічного суб'єкта в часі, його місця в просторі або «модифікації його кількісних або якісних аспектів» [2, с. 80]. Пізніше Леслі А. Уайт позначив культурний процес як «множинність взаємодіючих культурних елементів — вірувань, звичаїв»: ця взаємодія «змагальна, оскільки її елементи можуть застарівати й виходити із загального потоку; в процес упроваджуються нові елементи й утворюються «нові структури, комбінації та синтези — відкриття та винаходи культурних елементів» [3, с. 204–217].

Динаміка культури може бути як позитивною (коли відбувається конструктивний розвиток: нові стилі, жанри, напрями), так і негативною (веде до спрощення культурного життя, до занепаду й деградації). Які фактори та процеси «рухають» культуру, зумовлюють її конструктивну динаміку?

Надбанням культурології та філософії є значний обсяг ідей, уявлень і концепцій, що уможливають наукову інтерпретацію динаміки культури з різних позицій. Тривалий час у теоретичному мисленні домінувала парадигма лінійного прогресу культури (Г. Лейбніц, Й. Г. Гердер, Г. В. Ф. Гегель, К. Маркс та ін.). Однак ХХ століття гостро актуалізувало проблему культурної динаміки навколо трьох глобальних напрямів: концепції еволюційних змін, теорій циклічності та теорії культури як надскладної системи, що схильна до саморозвитку.

«Моністичні» теорії (Ж.-Б. Ламарка, Ж. Кюв'є, Ч. Дарвіна) надавали перевагу закономірностям еволюційних змін. У концепціях Г. Спенсера, Е. Тайлора, Л. Моргана виявлялися причинно-наслідкові зв'язки і закономірності еволюціонізму загалом і, зокрема, культури людства. Послідовне ускладнення структури соціокультурних систем еволюціоністи пояснюють потребою спільнот адаптуватися до природних умов і динамічно мінливих історичних обставин. «Різні ступені культури можуть вважатися стадіями поступового розвитку, з яких кожна є продуктом минулого і, своєю чергою, відіграє певну роль у формуванні майбутнього», — зазначає Е. Тайлор [4, с. 18].

Теорію культурної динаміки конкретизували в рамках структурно-функціонального підходу А. Радкліфф-Браун, Б. Малиновський, Р. Мертон, Т. Парсонс, розглядаючи суспільство як систему, що саморегулюється. У теорії дії Т. Парсонса соціальні та культурні зміни зумовлюються процесами обміну інформацією та енергією між соціальними системами, а джерелом культурної зміни може слугувати або надлишок, або брак інформації чи енергії при обміні між системами дії [5].

Неоеволюціонізм (Дж. Стюарт, М. Салінс, Л. Уайт та ін.), який об'єднав ідеї класичного еволюціонізму та структурно-функціональний підхід як метод наукового аналізу незворотних соціокультурних змін, визначає культуру як організовану, інтегровану систему, до якої, своєю чергою, входять три підсистеми (технологічна, соціальна і філософська); при цьому пріоритетною вважається технологічна. Динаміка культури, за Л. Уайтом, визначається змінами технологічної підсистеми: технологічний фактор стає своєрідною детермінантою культурної системи загалом [3, с. 204–217].

Праці неоеволюціоністів пояснюють, таким чином, багатоманітність культурних явищ і процесів: специфічна еволюція характеризує кожен окрему культуру, що змушена пристосовуватися до конкретного природного середовища. Так утворюється неповторність, унікальність кожної культури, а в процесах міжкультурної взаємодії формуються загальні культурні адаптаційні риси.

Сучасні загальнотеоретичні підходи до «еволюції живої та неживої матерії», до «коеволюції природи і людини» виявляють спільність закономірностей еволюційного процесу [6, с. 22]. Сукупність цих теоретичних уявлень та підходів отримала назву глобального еволюціонізму (термін академіка М. М. Моїсєєва). Значну роль в утвердженні цих підходів відіграли роботи російських космістів В. І. Вернадського, К. Е. Ціолковського, В. М. Бехтерева, П. О. Флоренського, О. Л. Чижевського, в яких Всесвіт і людина складають єдину систему, що еволюціонує в космосі та підпорядковується загальним універсальним принципам.

У межах еволюціонізму виокремилися самостійні напрями: холістський (цілісний) підхід; партикуляристський (виділення окремих компонентів культури і процес їх розвитку); детерміністський, плюралістич-

ний та ін. Еволюціонізм був використаний концепцією модернізації, а пізніше — «світосистемною» теорією Ф. Броделя, І. Валлерстайна [7; 8]. Серед сучасних учених у рамках теорії модернізації працює російський дослідник О. С. Ахієзер [9].

Загалом еволюціоністський підхід передбачав вивчення проблем співвідношення змін і наступності в динаміці культури, ролі традицій та самотності у регуляції суспільства та його культури, що є одним із сутнісних проявів культурної динаміки [6, с. 23].

Як альтернатива еволюційним підходам поширюються теорії культурного плюралізму або циклічності, обґрунтовані у працях М. Я. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, П. О. Сорокіна та ін. З їхньої точки зору, культурні зміни відбуваються в різних послідовностях і видах: у формі кругообігів, стрибків, спіралей, «човникових кидків», мимовільного хаотичного руху тощо.

Доля будь-якої цивілізації, регіональної спільноти розглядається як відокремлений циклічний процес «внутрішнього зростання» і «подальшої деградації», поза впливом будь-якого прогресу у загальнолюдському масштабі. Прихильники цієї філософії не вбачали в культурних співтовариствах (етносах) пізнього часу, порівняно з культурними спільнотами давнини, жодних ознак глобальної прогресивності, вважаючи, що нові культурні форми є просто іншими, а «не більш прогресивними, ніж попередні».

М. Я. Данилевський, не заперечуючи історичний прогрес, вважав, що динаміка відбувається тільки завдяки тому, що кожний культурно-історичний тип доводить її у певному напрямку до межі, після чого необхідно, щоб цей процес починався з нової вихідної точки і йшов уже іншим шляхом, щоб почали діяти особливості, притаманні народам іншого культурно-історичного типу: «Прогрес полягає не в тому, щоб усім йти в одному напрямі, а в тому, щоб все поле, що становить терени історичної діяльності людства, виходити у різних напрямках» [10, с. 87]. Ідея полілінійності історії людства, самостійних культурних світів, що циклічно розвиваються, стала однією з центральних у філософії ХХ століття. Своєю чергою, О. Шпенглер обґрунтовував ідею поліциклічності історичного процесу, зафіксувавши для кожної культури ідеальну тривалість життя — одне тисячоліття.

Розробляючи ідею кругообігу локальних цивілізацій, А. Тойнбі сформулював концепцію «Виклику і відповіді», в якій акумулюється, на його думку, сенс життя цивілізації й водночас визначається динаміка її розвитку. «Виклик» — це своєрідна форма впливу на цивілізацію природного, історичного та соціального факторів, відповідаючи на які, суспільство розвивається, тобто виходить із статичного стану, отримуючи стимул до зміни (таким стимулом може бути і різке погіршення умов його життя): «Сприятливі умови ворожі для цивілізації» [11, с. 104]. У цьому сенсі вчений убачав культурний прогрес у духовно-релігійному вдосконаленні людини і обґрунтовував необхідність стабільності, яку здатні за-

безпечувати компетентність еліт, розумність соціального устрою, турбота про розвиток духовно-морального потенціалу людей, а також «гнучкість відповідей» на «виклики» історії.

А. Тойнбі вважав, що людина досягає цивілізації не внаслідок «біологічного обдарування» (спадковості) або сприятливих географічних умов, а у «відповідь» на «виклик», оскільки кожна проблема — це «виклик історії». Як наслідок, одні втрачають свою оригінальність і повністю зливаються з основною масою, інші продовжують боротьбу в надприродній напрузі й марних вивертах, треті, достатньо навчені досвідом, досягають висот досконалості, будуючи своє життя на нових шляхах.

Теорію А. Тойнбі критикував П. О. Сорокін, який намагався пояснити повторюваність у культурно-історичному процесі як повторюваність у духовних відносинах, тобто з позицій феноменології. П. О. Сорокін розуміє історію як процес динамічного чергування трьох типів соціокультурних систем: чуттєвого (сенситивного), ідеаціонального (переважання раціоналізму), ідеалістичного (панування інтуїтивного пізнання). При цьому в понятті «тип культури» він об'єднав ідеологічні та духовні зв'язки. На його думку, кожному типу світосприйняття або пізнання відповідає один із трьох типів культури. Чуттєва — цінує повсякденність: її завдання — принести людям насолоду. Вона прагне звільнитися від духовних цінностей: моралі і релігії. Ідеаціональна — заснована на ідеї Бога як вищої цінності: її стиль символічний, а релігія пронизує всі форми. Ідеалістична — перехідна, що поєднує цінності ідеаціональної та чуттєвої.

Динаміка культури, на думку П. О. Сорокіна, — у послідовній зміні типів (культурної динаміки), що є сутністю історичного процесу. Він припустив, що «жодна система не містить у собі всієї істини, так само, як і жодна інша не є повністю помилковою» [12, с. 432]. У первинній фазі розвитку культура охоплює лише незначну частину суспільства, вона динамічна й активна, викликає «ентузіазм», що веде до утвердження її провідної ролі. Однак, поширюючись, культура втрачає запас «енергетичних сил», стає більш інертною, деградує до формальності, а тому не може залишатись інтегруючим і структуруючим чинником, усе більше й більше спотворює світ, і, як наслідок, заперечується більшістю, поступаючись місцем іншій системі. Концепція П. О. Сорокіна є спробою синтезу двох напрямів історико-культурологічної думки: ідеї, пов'язаної з однолінійним, загальним для всіх народів шляхом історичного прогресу, та ідеї про виділення окремих спільнот, кожна з яких проходить цикл існування у «відносній незалежності від інших».

Застосувати природничі методи до гуманітарних досліджень і, зокрема, до соціодинаміки культури спробував французький фізик, філософ і культуролог Абраам Моля. Першою відомою його роботою була докторська дисертація, присвячена взаємозв'язкам теорії інформації та естетики. Культура, на думку А. Моля, це «інтелектуальний аспект штучного середовища, що створюється людиною у процесі свого соціального

життя» [13, с. 46]. У роботі «Соціодинаміка культури» він, осмислюючи культурологічні аспекти масової комунікації, робить висновок, що культура і творчість — процеси абсолютно різні: культура «не тотожна мисленню», останнє, на відміну від неї, є «активним процесом». Водночас, мислення, попри все, «породжується культурою і насичується нею»; уяву, без якої неможлива творчість, Моль називає лише «комбінуванням елементів значення і форми», даючи цим елементам екстранаукове визначення — «атоми думки». Таким чином, дослідник робить висновок: щодо духовного життя культура виступає «необхідним матеріалом думки, тим, що засвоєне й наявне, тобто змістом», а думка — це «те, що з нього (з «матеріалу») створюють». Формується своєрідний цикл: «культура — думка — культура — думка тощо», в якому мислення є основоположним і творчим елементом культури [13, с. 46–47].

Як бачимо, історія дає, таким чином, матеріал для виявлення низки суперечностей, що вимагають нових філософських підходів до їх осмислення. Так, аналізуючи економічний розвиток, М. Д. Кондратьєв сформулював теорію циклів, за якою «сукупність коливально-хвилеподібних рухів» торкається історичного процесу, а, отже, і культури загалом, прогнозує як загальні тенденції господарського зростання або занепаду, так і окремі проблеми, пов'язані зі зміною фаз циклу. На думку вченого, довгострокові коливання економічної кон'юнктури зумовлені динамікою технічних винаходів і відкриттів, їх реалізацією у виробництві, а також змінами у політичному житті» [14, с. 25–26]. Підкреслимо, однак, що теорія М. Д. Кондратьєва дозволила досить детально описати і певні механізми культурної динаміки, що діють у сучасній господарсько-економічній культурі як конкретній сфері культурної практики.

Логіка хвилеподібного характеру історії людства продемонстрована й американським соціологом, футурологом, одним із авторів концепції «надіндустріальної цивілізації» Е. Тоффлером, який вважав основою динаміки технічний прогрес і зміни в техносфері. Вчений фіксує момент стиснення часу, відпущеного на існування культурних циклів: перша хвиля зажадала тисячоліть, щоб знищити саму себе; друга хвиля — зростання промислових цивілізацій — тривала всього лише триста років; сьогодні історія виявляє ще більше прискорення і, цілком імовірно, що «третя хвиля пронесеться крізь історію і завершиться упродовж декількох десятиліть» [15, с. 33]. Прогноз песимістичний.

Більш оптимістично представляє процеси динаміки культури Ю. М. Лотман: учений співвідносить моменти «вибуху» і поступового розвитку двох етапів, що почергово змінюють один одного [16]. Звідси випливає, що культура живе між двома «полюсами» — «безперервності» (прогнозованою передбачуваністю) і «непередбачуваністю», «вибухом»: «Нове в техніці — реалізація очікуваного, нове в науці і мистецтві — звершення несподіваного» [16, с. 18]. Зрозуміло, що знищення одного «полюса» призводить до зникнення іншого: «Динамічні процеси в культурі будуються як своєрідні коливання маятника між станом

вибуху і станом організації, що реалізує себе у поступових процесах» [17, с. 96]. Водночас Ю. М. Лотман підкреслює, що культура як складна цілісність формується з пластів, що розвиваються з різною швидкістю, тому будь-який її синхронний зріз виявляє одночасну присутність різних її стадій», «вибухи» в одних пластах можуть поєднуватися з поступовим розвитком інших. Як приклад учений аналізує динаміку процесів у сфері мови і політики, моральності та моди, демонструючи різні «швидкості» цих процесів, і приходять до висновку про відсутність синхронності в динаміці, оскільки швидкі процеси можуть надавати прискорення повільнішим» [16, с. 22].

Обидва процеси («вибуховий» і «поступовий») у синхронно діючій структурі виконують важливі функції: «одні забезпечують новаторство, інші — наступність». За оцінкою сучасників ці тенденції сприймаються як ворожі, і боротьба між ними осмислюється в категоріях «військової битви на знищення». Насправді це дві сторони єдиного, пов'язаного механізму, — стверджує Ю. М. Лотман, — його синхронної структури, і агресивність однієї з них не пригнічує, а стимулює розвиток протилежної. Логіка Ю. М. Лотмана підтверджена системними спостереженнями філософів, культурологів і, як уявляється, підказує дослідницькі рішення у процесі аналізу та оцінки явищ культури.

Аналізуючи трансформацію пам'яті, Ю. М. Лотман визначає причини, які спонукають культуру відтворювати минуле. Однією з них може бути психологічна потреба змінити минуле, «пережити цей скоригований процес як істинну реальність» [16, с. 112]. Культурно-психологічну мотивацію такої потреби суспільства можна розтлумачити як переклад події «на мову пам'яті», однак не для того, щоб зафіксувати у ній реальність, а з метою відтворення цієї реальності відповідно до нових історичних уявлень і знань.

Момент «вибуху», за Ю. М. Лотманом, одночасно слугує місцем різкого зростання «інформативності» всієї системи. Домінуючим елементом, який виникає в результаті «вибуху» і визначає майбутній рух, може стати будь-який елемент системи. Однак на наступному етапі він уже породжує передбачуваний перебіг подій, і тому абсолютно стабільних, незмінних структур не існує [16, с. 102]. Таким чином, «ретроспективний погляд» умовно дозволяє розглядати минуле з двох точок зору: «перебуваючи в майбутньому щодо описуваної події, він бачить перед собою низку дій, що вже реалізовані; переносячись у минуле поглядом розуму і дивлячись з минулого в майбутнє, він уже знає результати процесу [16, с. 103]. Випадковість з історії повністю зникає, і Ю. М. Лотман порівнює історика з театральним глядачем, який вдруге дивиться п'єсу: з одного боку, він знає, чим вона закінчиться, й нічого непередбачуваного в її сюжеті для нього немає, а з іншого — він заново переживає почуття невідомості, своє нібито «незнання».

Ці взаємовиключні переживання парадоксально зливаються в єдине одночасне почуття. Як уявляється, «глядачем» може бути і художник,

психологічно залежний від прагнення ще раз повернутися в минуле з метою його «виправлення» (у власній пам'яті або переказі). «У цьому сенсі слід зупинитися на психологічній основі написання мемуарів, а ширше — і на психологічному обґрунтуванні історичних текстів», — зазначає Ю. М. Лотман [16, с. 103].

У психології існує термін «включений спостерігач» — суб'єкт, який при вивченні групи, об'єднань чи спільностей, «є повноправним учасником групи... що досліджує процеси на місці» [17, с. 136]. Ситуація, коли спостерігач діє спільно з тими, за якими спостерігає, дозволяє вникнути в проблему і зрозуміти її зсередини.

Щодо культури доцільно застосувати поняття «поетика очевидця»: коли автор — учасник, герой, оповідач і водночас аналітик. Такий виклад матеріалу уможливорює перетворення будь-якої події в живий наратив, який стане надбанням культурної пам'яті. Мова йде про необхідність відтворити події так, щоб адресат — глядач або читач — міг пережити їх разом з автором, відчувати його настрій.

За Ю. М. Лотманом, традиційне уявлення про культуру як «упорядкований простір», коригується реальністю, яка складніша й хаотичніша. Динамічні процеси в культурі будуються як «коливання» між станом «вибуху» і станом «організації», «яка реалізує себе в поступових процесах»: «Стан вибуху характеризується моментом ототожнення всіх протилежностей. Різне постає одним і тим самим. Це уможливорює несподівані стрибки до абсолютно інших, непередбачуваних організаційних структур. Неможливе стає можливим» [16, с. 136].

Етапом у дослідженні динаміки культури стають характерні для другої половини ХХ століття уявлення про культуру як систему, що саморозвивається. За матеріалами соціально-історичних об'єктів розроблені системно-структурні характеристики і відповідний категоріальний апарат. Але ще в ХІХ столітті Г. В. Ф. Гегель характеризував складні динамічні системи на основі уявлень про саморозвиток абсолютної ідеї і представляв культуру як раціональну, понятійну систему, що історично розвивається, породжуючи нові категоріальні смисли, тобто поява нових рівнів організації у цій системі відбувається у такий спосіб: кожен акт діалектичного заперечення не тільки перериває, але й продовжує лінію буття, переводячи його з одного стану в інший, і так до нескінченності, культурні цикли змінюються один за одним, але їх пов'язує єдність всезагального змісту.

Запропонована М. С. Каганом концепція культури як нелінійної системи, що саморозвивається, будується на розумінні людини як основи, змісту і мети культури: до культури належить усе, що створено в процесі людської діяльності, і культура уявляється процесом людської діяльності, що охоплює такі ланки: людину як суб'єкта діяльності; способи діяльності, які створюються, удосконалюються й передаються людиною з покоління в покоління; предмети, створювані людиною (артефакти); людину, яка збагачується, розвивається, опановує культуру і стає творінням культури.

Незважаючи на «діалектичне поєднання» прогресу з регресом і дискусійність конкретних визначень прогресивності, в культурі, на думку вченого, перемагає рух «вперед і вгору», бо «така умова виживання людства» — необхідність збагачення, розширення і вдосконалення засобів і способів діяльності, що зумовлює прогресивний розвиток культури [18, с. 42]. Тому М. С. Каган розглядає історію світової культури як цілісний процес і вважає, що зрозуміти логіку розвитку і специфіку культури в конкретному регіоні в окрему епоху можна тільки з урахуванням загальних закономірностей культурно-історичного процесу. Полілінійність і циклічність, таким чином, поновлює в правах ідею історичного прогресу. Доказова база М. С. Кагана, представлена широкою панорамою культурно-історичного руху, а також застосований ним синергетичний підхід до досліджень культурних процесів, можуть слугувати теоретичною основою для вивчення динаміки культури.

Принципи, на яких ґрунтується синергетика, — системність, «нестійкість», «нелінійність», «нерівноважність». Концепція синергетичного підходу до дослідження культурних процесів послуговується термінами «ентропія», «біфуркація», «атрактор» та ін. За висловом одного із засновників синергетики І. Р. Пригожина, синергетика прагне пізнати порядок через хаос, через нестійкість і нерівновагу.

Так, під «біфуркацією» розуміється момент переорієнтації «розпочатого подрібнення старих форм». Термінологічний ряд синергетичної парадигми включає також поняття «флуктуації», або «миттєвого відхилення від норми». У контексті динаміки культури культура як система, потрапляючи в точку біфуркації, починає розвиватися непередбачувано, утворюючи все нові і нові системи, ланки й елементи підсистем. До того ж, «стійкість» і «рівноважність» І. Р. Пригожин називає «тупиками еволюції», оскільки без «нестабільності» не буде і розвитку: «У терміна «нестабільність» дивна доля. Введений в широкий ужиток зовсім недавно, він використовується подекуди з ледь прихованим негативним відтінком, і притому, як правило, для вираження змісту, який слід було б виключити з дійсно наукового опису реальності [19, с. 46]. Інакше кажучи, нестабільність, нестійкість породжує розвиток через біфуркації та відповідні їм «випадковості» («флуктуації»).

Випадковості (флуктуації) можуть вплинути на подальшу динаміку культури. Так, флуктуаціями досить часто виступають культурні контакти (мало передбачувані), завдяки яким відбувається запозичення досягнень інших народів. Синергетика, як пояснює завдання концепції С. П. Курдюмов, «виступає філософією надії», оскільки її завдання — «не пророкували нескінченні кризи, які відбудуться, а вказувати конструктивні способи їх уникнення» [20, с. 5]. В. С. Стьопін вважає, що культура — це «складноорганізований набір надбіологічних програм людської життєдіяльності, програм, відповідно до яких здійснюються певні види діяльності, поведінки та спілкування» [21, с. 14]. Динаміка культури пов'язана з появою одних і відмиранням інших таких програм в

результаті пошуку шляхів розв'язання соціальних протиріч. Це означає, що в складній системі культурних феноменів кожної історичної епохи можна виявити їх «основи, свого роду глибинні програми соціальної життєдіяльності, які пронизують усі інші феномени й елементи культури та перетворюють їх у цілісну систему» [21, с. 15–16].

Л і т е р а т у р а

1. Бобахо В. А. Культурология : программа базового курса, хрестоматия, словарь терминов / В. А. Бобахо, С. И. Левикова. — М. : Фаир-Пресс, 2000. — 398 с.
2. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / Питурич Александрович Сорокин. — М. : Астрель, 2006. — 2006. — 1176 с., 24 с. ил.
3. Уайт Л. А. Понятие культуры и культурология / Л. А. Уайт // Культурология : хрестоматия для высш. шк. — М. : Академ. проспект, 2000. — С. 204–217.
4. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор ; [пер с англ., предисл. и прим. А. И. Першица]. — М. : Политиздат, 1989. — 572 с.
5. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия. Функциональная теория изменения. Понятие общества / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль. — М. : Изд. Междунар. ун-та бизнеса и управления, 1996. — С. 462–525.
6. Горелик Н. В. Динамика переходного типа культуры: на примере Республики Беларусь : дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 / Горелик Наталья Владимировна. — М., 2006. — 202 с.
7. Бродель Ф. Время мира / Ф. Бродель ; [пер. с фр. Л. Е. Куббея]. — М. : Прогресс, 1992. — 680 с.
8. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн ; [пер. с англ. П. М. Кудюкина]. — СПб. : Унив. кн., 2001. — 414 с.
9. Ахиезер А. С. Нравственность в России и противостояние катастрофам / А. С. Ахиезер // Общественные науки и современность. — 1997. — № 6. — С. 26–37.
10. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому / Н. Я. Данилевский ; [сост., вступ. ст., коммент. А. А. Галактионова ; предисл. Н. Н. Страхова]. — [4-е изд.]. — СПб. : Глаголь : Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 1995. — 513 с.
11. Тойнби А. Дж. Постижение истории : сборник / А. Дж. Тойнби ; [пер. с англ. Е. Д. Жаркова]. — М. : Прогресс. Культура, 1996. — 607 с.
12. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество : [пер. с англ.] / П. А. Сорокин. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
13. Моль А. Социодинамика культуры / Абраам Моль ; [пер. с фр., вступ. ст., ред. и прим. Б. В. Бирюкова, Р. Х. Зарипова, С. Н. Плотникова]. — М. : Прогресс, 1973. — 407 с.
14. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев. — М. : Экономика, 1989. — 523 с.
15. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; [пер. с англ., науч. ред., авт. предисл. П. С. Гуревич]. — М. : АСТ, 1999. — 784 с.
16. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. — СПб. : Искусство-СПб, 2000. — 704 с.
17. Большой толковый психологический словарь. В 2 т. Т. 1. А—О : пер. с англ. / [сост. Артур Ребер]. — М. : Вече-АСТ, 2003. — 592 с.
18. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. — СПб. : ТОО Петрополис, 1996. — 416 с.
19. Пригожин И. Р. Философия неустойчивости / И. Пригожин // Вопросы философии. — 1991. — № 6. — С. 46–57.

20. Курдюмов С. П. Синергетика и новое мировидение / С. П. Курдюмов // Синергетика и культура : сборник. — М. : РАГС, 2001. — С. 4—9.
21. Степин В. С. Эпоха перемен и сценарии будущего : избр. социал.-филос. публицистика / В. С. Степин. — М. : ИФРАН, 1996. — 171 с.

А н о т а ц і я

Овчиннікова А. П. Філософські підходи до поняття динаміки культури. — Стаття.

У статті характеризується динаміка розвитку культури у сучасному розумінні, підтверджується, що в складній системі культурних явищ кожної історичної епохи можна виявити засадничі феномени, які пронизують усі елементи культури й організовують їх у цілісну систему.

Ключові слова: динаміка культури, синергетика, артефакт, «тип культури», «виклик», «відповідь», цивілізація, еволюція.

А н н о т а ц и я

Овчинникова А. П. Philosophical approaches to the concept of the dynamics of culture. — Стаття.

В статье рассматривается динамика культуры в современном понимании, доказываются, что в сложной системе культурных феноменов каждой исторической эпохи можно выявить основания, которые пронизывают элементы культуры и организуют их в целостную систему.

Ключевые слова: динамика культуры, синергетика, артефакт, «тип культуры», «вызов», «ответ», цивилизация, эволюция.

S u m m a r y

Ovchinnikova A. P. Philosophical Approaches to the Concept of the Dynamics of Culture. — Article.

The article characterizes the dynamics of culture in the modern sense; fundamental phenomena that permeate all elements of culture and organize them into a coherent system may be revealed within complex system of cultural events of every historical epoch.

Keywords: dynamics of culture, synergy, artifact, «type of culture», «challenge», «answer», civilization, evolution.